

Hakim Şah el-Kazvinî'nin *Kitâbü'r-Rabt beyne's-süver ve'l-âyat* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 375)

ye *‘alâ Şerhi'l-'Aşkâ'idî'n-Nesefiyye li't-Teftâzânî*. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki müellif hattı nüshasında (Ayasofya, nr. 2212) eserin 920'de (1514) yazıldığı ve Sultan I. Selim'e takdim edildiği kaydı yer almaktadır. Hâşiyenin aynı kütüphanede iki nüshası daha vardır (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1419; Cârullah Efendi, nr. 1162). 4. *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-'Aşkâ'idî'l-'Aqûdiyye li'd-Devvânî*. Eserde, Hakîm Şah'ın bazı konularda Devvânî'ye karşı Bâkullânî ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'yi desteklediği görülür. Hâşiyenin Hacı Selim Ağa (nr. 605) ve Köprülü (nr. 224) kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır. 5. *Naşihatnâme*. Aristo'nun Büyük İskender için yazdığı nasihatnâme'yi andıran ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere yazılan Farsça bir eserdir. Kitapta sağlığı korumaya yönelik tavsiyeler âyet ve hadislerle de teyit edilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 2799/3) 929 (1523) tarihli müellif hattı bir nüshası mevcuttur. 6. *er-Risâle fi esbâbi's-*

sitteti'z-zarûriyye. Yine Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edilmek üzere kaleme alınan risâle, sağlıkla ilgili tavsiyeleri ihtiva etmekte olup bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 3509). 7. *Şerhu'l-Mûcezz fi't-tıb*. İbnü'n-Nefs'in *el-Mûcezz (Mûcezzü'l-Kânûn)* adlı eserinin şerhidir. Hastalıkları ve bunların tedavi yollarını anlatan ve bazı kaynaklarda Hakîm Şah'ın kendi telifi olduğu belirtilen eserin Süleymaniye (Beşir Ağa, nr. 509; Damad İbrâhîm Paşa, nr. 123) ve İstanbul Üniversitesi (AY, nr. 2326) kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır. 8. *Terceme-i Mecâlisü'n-nefâ'is*. Ali Şîr Nevâî'nin Çağatay Türkçesi ile yazdığı *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in Farsça tercümesidir. Eserin sonuna mütercim tarafından kırk bir Türk şairinin biyografisi ilâve edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde müellif hattı bir nüshası bulunan (Esad Efendi, nr. 3877) ve 929'da (1523) yazılıp Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edildiği kaydedilen eser Hikmet Ali Asgar tarafından bir önsözle birlikte yayımlanmıştır (*Mecâlisü'n-nefâ'is der Tezkire-i Şu'arâ-i Kâr-ni Nühüm-i Hicrî* içinde, Tahran 1323 hş./1944, s. 180-409). Bunların dışında kaynaklarda Hakîm Şah'ın şu eserlerinden de söz edilmektedir: *Şerh (Hâşiyeye) 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* (Adudüddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserine Cürçânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesi); *Keşfü'l-ha-kâyık (fi şerhi'l-Kâfiye)*; *Şerhu'l-İsâ-gûcî (fi'l-manîk)*; *Hâşiyeye 'alâ Tehâfütü Hoca-zâde* (Hocazâde Muslihuiddin Efendi'nin *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserinin hâşiyesi); *Terceme-i Hayâtü'l-hayevân* (Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserinin Farsça tercümesi olup Hakîm Şah'ın bu eseri Sultan I. Selim'in isteği üzerine Farsça'ya tercüme ettiği söylenir).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 330-331; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 341-342; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, II, 573; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 511-513; Hâfiz Mustafa Vecdî, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 188^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 208, 446, 513, 685, 697, 832; II, 1144, 1146, 1371, 1591, 1825, 1893, 1958; *Sicill-i Osmânî*, IV, 109; Serkis, *Mu'cem*, III, 1632; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 292; *Hedîyyetü'l-'arîfin*, II, 229; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'el-liftin*, XI, 151, 170; Dânişmend, *Kronoloji*², II, 54-55; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 624; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Kazancıgil), s. 113; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-etubbâ*, Beyrut 1402/1982, s. 215; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, II, 610; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 17-18; Eyyûp Sabri Fânî, *Hakîm Şah el-Kazvinî ve Kitâbü'r-Rabt beyne's-süverî ve'l-âyat Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1970.

EYYÜP SABRİ FÂNİ

HÂKİM eş-ŞEHİD

(الحاكم الشهيد)

Ebü'l-Fazl Muhammed
b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî
el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd
(ö. 334/945)

Sâmâniler zamanında
vezirlik yapan Hanefî fakihî.

Eski kaynaklarda ne zaman doğduğu belirtilmemektedir. Bazı çağdaş araştırmacılar, Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunduğu ileri sürerek 241 (855) yılından önce doğduğunu kaydetmekteyse de (Sezgin, I, 443) onun Ahmed b. Hanbel'den doğrudan değil Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye vasıtasıyla rivayette bulunduğu dikkate alınırsa bunun doğru olmadığı anlaşılr. Üstlendiği devlet görevi dolayısıyla "Hâkim" (Gerdîzî, s. 154), bu görevi sırasında öldürülmesi sebebiyle de "Şehîd" lakabını almıştır.

Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim gördü; ilmi şahsiyeti yanında şairliği ve münazaralardaki maharetiyle de dikkatleri üzerinde topladı. Kendi memleketi olan Merv'den başka Buhara, Nişâbur, Rey, Bağdat, Kûfe, Mekke ve Kahire gibi ilim merkezlerini dolaşarak Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye el-Hürekânî, Yahyâ b. Sâsûye ez-Zühelî, Abdullah b. Şîrûye, Heysem b. Halef ed-Dûrî, Ali b. Abbas el-Becelî, Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Muhammed b. Saîd en-Nevcâbâzî ve Hasan b. Süfyân en-Nesevî gibi âlimlerden hadis tahsil etti.

Döneminde Buhara ve civarının en meşhur âlimleri arasında yer alan Hâkim eş-Şehîd fıkıh yanında hadis alanındaki bilgisi sebebiyle de bir muhaddis olarak kabul edilmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî gibi bazı hadisçiler, özellikle metodoloji açısından onu kendi zamanlarındaki fakihlere göre hadisçilere daha yakın görmüşlerdir. Yine Hâkim en-Nisâbü'rî, kendilerinden hadis yazdığı Hanefî âlimleri arasında ondan daha çok hadis bileni ve hadisi ondan iyi anlayanı görmediğini ifade eder. Sem'ânî de Hâkim'in 60.000 hadisi ezberlediğini söyler.

Uzun süre Buhara'da kadılık yapan ve bu görevi sırasında adaletiyle meşhur olan Hâkim eş-Şehîd, özel hayatındaki örnek şahsiyeti ile de halkın sevgisini kazanmıştır. Bu görevde iken, Sâmânîler'in Horasan Emîri Nasr b. Ahmed'in oğlu Ebû Muhammed Nûh (I. Nûh) başta olmak üzere birçok devlet adamı onun ders ve sohbetlerine devam ediyordu. Nasr b. Ahmed'

den sonra emîr olan oğlu Nûh hocası Hâkim eŞ-Şehîd'i vezirliğe tayin etti ve bundan sonra âdeta bütün devlet işlerini ona bıraktı. Bu görevi esnasında da ilmi faaliyetlerinden geri kalmayan Hâkim eŞ-Şehîd, idarî açıdan zaman zaman bazı devlet adamlarının tenkitlerine mâruz kalmıştır.

İç isyanların ve devletin dağılma âlâmetlerinin görülmeye başlandığı I. Nûh devrinde maaşların ödenmesinde ve erzak dağıtımındaki gecikmelerden veziri sorumlu tutan askerler bir gece ayaklandılar ve 334 yılı Rebîülâhîr ayında (Kasım 945) Hâkim'i öldürdüler. Ölüm tarihi 335 (946) veya 344 (955) olarak da kaydedilmektedir. Bazı kaynaklarda, ayaklanma sırasında olaylardan sorumlu tutulan Hâkim eŞ-Şehîd'in idam edilmek üzere emîr tarafından askerlere teslim edildiği ileri sürülür.

Eserleri. Çok yönlü bir âlim olan Hâkim eŞ-Şehîd'in yazdığı nakledilen eserlerin büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bilinen eserleri şunlardır: 1. *el-Kâfi*. Müellif, en önemli eseri olan ve *el-Muhtaşaru'l-kâfi* diye de anılan bu çalışmasında İmam Muhammed'in zâhirî'r-rivâye* kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki zâhirî'r-rivâye görüşlerin tesbiti konusunda güvenilir bir kitap olan *el-Kâfi* mezhepte İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılır (yazmaları için bk. Sezgin, I, 443). İmam Muhammed'in nevâdir* rivayete dayanan *Kitâbü's-Şürûf ve Kitâbü'l-Hiyel*'i ile Ebû Yûsuf'un *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı eserinin de yer aldığı (*el-Kâfi*, vr. 653^b vd.; Serahsî, XXX, 128-215) *el-Kâfi*'nin birkaç şerhi arasında en önemlisi Şemsüleimme es-Serahsî tarafından kaleme alınan *el-Mebsû'tur* (I-XXX, Kahire 1324-1331). 2. *el-Müntekâ*. Bir önceki eser gibi mezhep imamı ve talebelerinin görüşlerini toplayan önemli kitaplardan biri olup Takıyyüddin et-Temîmî ve Kâtib Çelebi'nin bazı nevâdir görüşleri de ihtiva ettiğini kaydetmelerine karşılık (*et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 36; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1851) Abdülhay el-Leknevî zâhirî'r-rivâye görüşleri topladığını belirtmektedir (*en-Nâfi'u'l-kebir*, s. 17). Ancak eser *el-Kâfi* kadar yaygınlaşmamış ve zamanla kaybolmuştur.

Hâkim eŞ-Şehîd'e nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *el-Ğurer* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1202), *el-Mustaḥlaş mine'l-Câmi'* (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 37), *Şerḥu'l-Câmi'* (Sem'ânî, VII, 426), *Uşûlü'l-*

fıkh (a.g.e., VII, 426), *el-İşârât* (İbn Âbidîn, I, 21), *Muhtaşaru Kitâbi'l-Hiyel*, *el-Muhtaşar*. Bunlardan bir kısmının yukarıdaki eserlerin değişik adları veya bazı bölümleri olması mümkündür. İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Hiyel*'inin talebesi Ebû Hafs el-Kebîr tarafından yapılan bir rivayetinin ihtisarı olduğu söylenen *Muhtaşaru Kitâbi'l-Hiyel* bazı araştırmacılara göre müstakil bir eser değildir. Hâkim eŞ-Şehîd, İmam Muhammed'in bu eserini *el-Kâfi* içerisinde özetlemiş olup Serahsî'nin *el-Mebsû't*'undaki "Kitâbü'l-Hiyel" bu ihtisarın şerhidir. Serahsî, *el-Mebsû't*'un mukaddimesinde ve çeşitli yerlerde *el-Kâfi*'den söz etmeyip şerhettiği metni *el-Muhtaşar* adıyla anarken İbn Âbidîn ve Leknevî her ikisini ayrı eser olarak kaydetmekte, Leknevî ayrıca *el-Muhtaşar*'ın Ebû Abdullah ed-Damegânî tarafından şerhedildiğini de belirtmektedir (*Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 21; *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 182, 185).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim eŞ-Şehîd, *el-Kâfi*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 580; Ahmed b. Muhammed el-Halîfe en-Nişâbüri, *Telḥîs-i Târîh-i Nişâbüri* (nşr. Behmân Kerîmî), Tahrân, ts. (Kitâbhâne-i İbn Sînâ), s. 109; Nerşahi, *Târîhu Buḥârâ* (trc. Emîn Abdülmecîd Bedevî – Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 18; Gerdîzî, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahrân 1347 ḥş./1968, s. 154-155; Serahsî, *el-Mebsû't*, I, 3-4; XXX, 128-215; Sem'ânî, *el-En-sâb*, VII, 424-426; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VI, 346-347; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 403-404, 458-459; a.mlf., *el-Lübâb*, II, 217-218; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḥiyye*, III, 313-315; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 215; İbn Kutluboğa, *Tâcü'l-terâcim* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 231-232; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 36; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1202, 1378, 1851-1852; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 20-21; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 182, 185-186; a.mlf., *en-Nâfi'u'l-kebir* (Süyûtî, *el-Câmi'u's-şagîriçinde*), Beyrut 1406/1986, s. 17; Brockelmann, *GAL*, I, 182; *Suppl.*, I, 294; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 37; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 242; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XI, 185; Sezgin, *GAS*, I, 443; Bilmen, *Kamus*², I, 365; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 32, 41, 43; Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İstanbul 1996, s. 41; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, ts. (İrfan Yayınevi), s. 78, 98, 130; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, [baskı yeri ve yılı yok] (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî), s. 216-217, 418-419; M. İbrâhîm Ahmed, *el-Mezhebe 'inde'l-Hanefiyye* (*Dirâsât fi'l-fıkhi'l-İslâmî içinde*), Mekke, ts. (Matâbiu's-Safâ), s. 74; Eyyûb Sait Kaya, *Hanefî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i* (yüksek lisans tezi, 1996), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18-19, 22, 27; K. V. Zetterstéen, "Nûh", *IA*, IX, 346-347.

BEŞİR GÖZÜBENLİ

HAKİM et-TİRMİZİ

(حكيم الترمذی)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî
b. Hasen et-Tirmizî
(ö. 320/932)

Velîlik konusundaki
görüşleriyle tanınan sâfi.

Tirmizî'de muhtemelen III. (IX.) yüzyılın başlarında doğdu. Hayatını ve geçirdiği ruhi gelişmenin önemli bir kısmını anlattığı *Büdvüvü şe'n* adlı risâlesinde, "kaderinin mutlu bir tecellisi ve iyi bir hoca" diye tanımladığı bir zatın kendisini ilme teşvik ettiğini söyler. Küçük yaşlardan itibaren kendisinden naklî ve akfî ilimleri öğrendiği bu hocanın bir hadis âlimi olan babası olması çok muhtemel-dir. Attâr, arkadaşları tahsil amacıyla seyahate çıktıkları zaman başka kimsesi bulunmayan annesini yalnız bırakıp onlara katılmadığı için çok üzülen Hakîm et-Tirmizî'nin Hızır'la karşılaştığını ve ondan tahsil gördüğünü yazar (*Tezkiretü'l-evliyâ*, II, 91-92). Hakîm, Tirmizî ve Belh'te birçok muhaddisten hadis dersleri aldı (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 439; Sübkî, II, 245) ve seçkin bir Hanefî fakihinden fıkıh öğrendi (Hücvîrî, s. 178). Yirmi yedi yaşında iken hacca gitme arzusuyla yola çıktı. Bir süre Irak'ta kalıp hadis dinledikten sonra Basra yoluyla Mekke'ye ulaştı. *Büdvüvü şe'n*'de, her gece seher vakti Kâbe civarında dua edip büyük günahlarından tövbe ettiğini, halini düzeltmeye, dünyaya ilgi duymamaya ve Kur'an'ı ezberlemeye muvaffak kılması için Allah'a yakardığını söyler. Hac dönüşü başladığı hâfizlığı memleketinde tamamlayan Hakîm et-Tirmizî, Allah'ı tanımak ve âhirete yönelmek için kitap okumaya ve araştırmalar yapmaya, belde belde dolaşarak bir mürşid aramaya başladı. Bu arada sürekli olarak oruç tutmaya ve nâfile namaz kılmaya devam etti. Âriflerin sözlerinden etkilen-di. Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin bir eserinin tesiriyle riyâzet hayatı yaşaması ve çile çekmesi gerektiğine kanaat getirerek bu yolu tuttu. Yalnızlıktan hoşlandığı, tek başına kırlarda gezdiği ve sık sık harabe ve mezarlıkları ziyaret ettiği bu dönemde kendisine yardım edecek samimi dostlar bulamadığını, ıssız yerlerde dolaşmaya devam ettiği sırada rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü, nihayet Hak ile arasındaki perdenin kalktığını ve ilhama mazhar olduğunu, meclisine gelenlerle sabahlara kadar sohbet etmeye